

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וארא, תשס"ז
מספר 687

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

משהו ברש"י "קשה"*

בדבריי להלן נדון בקצרה בסוגיה מפורסמת שדנו בה רבים מחכמי הדורות: בירור משמעותה של מילה אחת הרשומה בפירושו של רש"י לפרשתנו, פרשת וארא.¹ הפעם בבחינת לא "מה קשה לרש"י" אלא: "מה כתוב ברש"י".

בתיאור **מכת הברד** נאמר: "כי בפעם הזאת אני שלח כל מגפתי אל לבך ובעבדיך ובעמך" (ט:יד), ומפרש רש"י: "למדנו מכאן שמכת בכורות שקולה כנגד כל המכות". הפליאה בולטת, וכבר כתב אחד מהתמהים, הרא"ם (ר' אליהו מזרחי) בפירושו על רש"י:² "לא ידעתי מאן דכר שמיה של מכת בכורות כאן, ולמה לא מפרש 'את כל מגפתי' בעד הברד עצמו שכתוב בו".

סקירת הניסיונות של פרשני רש"י לביאור פליאה זו מגלה דעות שונות ומגוונות. כמה מהם הציעו לשנות את נוסחת רש"י, ואחרים הציעו פתרונות לשוניים וקראו "בפורות", וכך שינו את משמעותה של מכת בכורות כדי לזהותה עם מכת הברד (ובדרך המליצה: הללו בבחינת "מכה שלא כתובה בתורה..."). יש פרשנים שטרחו לקיים את הכתוב והתעקשו לפרש שרש"י אכן התכוון כאן למכת בכורות, על אף אזכורה של מכת הברד בכתוב. יש מהם ש"ציטטו" מכתב ידו המקורי של רש"י כדי לעמוד על דעתו. עוד נציין כאן שבדיקת עדי הנוסח וכתבי היד, שתוצאותיה יובאו להלן בקצרה, אינה מעלה פתרון חד משמעי, בין השאר בשל היגררות מקצת הסופרים אחר הצעות שונות של הפירוש. לצורך התיאור המתבקש נקדים כאן את סקירת הביאורים המציעים שינויי נוסח להצעות הלשוניות ולמסורות האישיות ולתיאורי עדויות כתבי היד והעולה מהם.

א. שינויים בנוסח:

1. "בצורת" / "בצורות" במקום "בכורות", כלומר מכה הגורמת בצורת, והיא הברד.³
2. "בפורות" בשורוק בוי"ו, והיא מכת ברד, מלשון בשלות, כלומר הברד פגע רק באלו.⁴

ב. מסורות שונות בשם רש"י:

עתה נפנה לתופעה מעניינת: מסורות סותרות לרשום בכתב ידו של רש"י.

1. אמר מהר"ר אברהם שעייך בפירוש רש"י בכתב ידו וראה שכתוב "מכת מיתת הבכורות", ולא כפירוש מהר"ר משה הרוצה לפרש עניין בכור כמו בכיר ולקיש.⁵

* תודתי נתונה לעובדי המכון לתולדות חקר המקרא באוניברסיטת בר-אילן על הסיוע בשימוש בתצלומי כתבי היד של רש"י. תודתי העמוקה נתונה כאן גם לידדי פרופ' שמואל ורגון על הדיאלוג המתמשך בעניין זה.

¹ ראו תורה שלמה לרמ"ם כשר, כרך י, וארא, עמ' קלב-קלג (להלן: תו"ש); בעלי התוספות השלם על התורה, מהד' ר"י גליס, כרך ו, ירושלים תשמ"ג, עמ' רמג-רמו (להלן: בעלי התוס'), ועוד רבים.

² מהדורת ר"מ פיליפ, פתח תקוה תשנ"ג, עמ' ק.

³ תו"ש, וארא, כרך י, עמ' קלב.

⁴ שם, עמ' קלג. ההצעה לנקד בכורות (וי"ו שרוקה) זכתה לביקורת קשה מצד ר' אביגדור הצרפתי תלמיד הר"ש מפלייזא, ואלה דבריו: "והמלמדים וגם הקראים (!) משבשים הפירושים... וטעות היא בידם, כי לא מצאו ידיהם ורגליהם בבית המדרש".

אך דא עקא :

2. מר' אברהם שמעתי שראה בפירוש רש"י בעצמו כתב: "מכאן שמכת בצורת שקולה", וכן נראה.⁶

עדויות סותרות אלו משמו של אותו חכם (ר' אברהם) מורות על מבוכת הפרשנים בפתרון קושיה חריפה זו. המסורת הראשונה שוללת כל הצעה לשנות את הגרסה ומקיימת את הנוסח "מכת בכורות" ומסמיכה בשם רש"י את המילה "מיתת" ל"בכורות". כך כל ההצעות המשמשות תחליף לשוני למכת הברד אין להן על מה שיסמכו. המסורת השנייה בשם רש"י, הסותרת את קודמתה, רואה בשיבוצה של המכה העשירית בתוככי מכת הברד שיבוש מוחלט של מה שכתב רש"י.

ג. בכורות – כמשמעה :

יש מאחרוני חכמי בעלי התוספות לתורה שהביאו דעות אחרות והעדיפו לגרוס ברש"י "בכורות" ולנמק קביעתם בכמה אמצעים. ר' חיים ב"ר פליטאל,⁷ תלמיד חבר של מהר"ם מרוטנבורג, ציטט בחיבורו מקצת מההצעות שהובאו לעיל, המשנות את המשמעות הפשטנית של המילה "בכורות" כדי להתאימה לכתוב, ובסופו של דבר הוא דבק בשיטה אחרת שאינה משנה את הנוסחה הנפוצה, ואלה דבריו :

ונ"ל דוודאי רש"י ר"ל מכת בכורות ממש, ותדע מדקאמר 'שהיא שקולה כנגד כל המכות', דאי מכת בצורת, לא מצינו שהיא שקולה, ואדרבה יש כמה קשות ממנה. וה"פ [=והכי פירושא] דקרא, כי משמש בד' לשונות אי, דלמא אלא, דהא, וזה משמש בלשון אם. וה"ק [=והכי קאמר]: אם בפעם הזאת הייתי שולח כל מגפותי, שזהו מכת בכורות ששקולה כנגד כל המכות. 'אל לבך': שפרעה היה בכור. 'ובעבדיך': במקצת עבדיך. 'ובעמך': במקצת עמך, הבכורות. מדלא כתיב אל עבדיך ואל עמך כמו שכתוב 'אל לבך'.

ד. כתבי היד של רש"י

להלן נתונים העולים מבדיקת כתבי היד החשובים של פירוש רש"י לתורה. בכתבי היד וינה 24 ופריס 48 ו-49 נאמר "בכורות". נראה שכך גורס אף כתב יד פרמה 181, והדגש שנראה שם באות כ"ף של "בכורות", אינו אלא פליטת קולמוס מעטו של הסופר. לכן תדע שכך הוא, שהרי הוי"ו מנוקדת בחולם ולא בשורוק, ואין לקרוא כאן "בכורות", כאחת ההצעות דלעיל. בכת"י פריס 155 הגרסה היא "בכירות", וניכרת כאן השפעת אחת הפרשנויות הקדומות לתהייתנו. נציין שיש כמה כתבי יד שנתוניהם יוצאים מן הכלל, כמו כת"י וינה 23 הגורס: "מכאן למדנו בעירות (!) שקולה כנגד כל המכות". השיבוש בתיבה זו ובמשפט כולו ניכר לעין, ונראה שהוא תוצאה של אחד מגלגולי ההצעה "בכירות". חריג ברשימה זו הוא כת"י בודליאנה 186, שנוסחתו – "למדנו מכאן שמכת... שקולה" – מורה שמילת המפתח חסרה, וניכרים היטב סימני גירוד ומחיקה. עוד מבט בקטע החסר מגלה שהרווח בין המילים מאפשר לשבץ רק מילה של שלוש אותיות, כנראה "ברד". יש להניח שהסופר או מגייה פלוני מחק תיבת "ברד" בשל העדויות האחרות הגורסות "בכורות". עוד יש להעיר על הנוסח בכת"י לייפציג 1 מן המאה ה-13, שהחכם שכתב אותו השתמש, כנראה, בעותק כתב ידו של רש"י, שעליו נכתבו הגהות תלמידו ר' שמעיה. במקור זה ניכרים סימני "מאבק" בין "בכורות" ל"בצורת", כשהצד"י נכתבה על הכ"ף, ואף שם מצויים סימני מחיקה. הנה כי כן אין לקבוע חד משמעית או אפילו בקירוב את נוסחתו המקורית של רש"י באמצעות כתבי היד שהוצגו כאן.

תמיהה זו על שלל שלוחותיה ומכלול ביאוריה המגוונים נדונה בעשרות חיבורים המשקפים דרכי לימוד שבאמצעותם אפשר ללמוד רבות על חכמי הדורות, על יצירותיהם ועל שיטתם, והם פרושים וגלויים לפני כל הרוצה להחכים.⁸ אך על הלומד לתת אל לבו את דבריו הנעלים של ר' מרדכי יפה, בעל ה"לבושים": "כי דרך רש"י לפרש הכל כפשוטו לפי משמעות לשון המקרא".⁹ לא באתי כאן אלא להעיר ולעורר, והבוחר יבחר.

ד"ר מאיר רפולד
המחלקה לתלמוד

⁵ בעלי התוס', עמ' רמד, אות ט, בשם "פענח רזא".

⁶ שם, עמ' רמג, בשם אמרי נעם.

⁷ מהד' י"ש לנגה, ירושלים תשמ"א, עמ' 202 - 203.

⁸ לחיבורים על פירוש רש"י ראו א' גרוסמן, **חכמי צרפת הראשונים**, ירושלים תשנ"ה, עמ' 213 הע' 268 - 270.

⁹ **לבוש האורה**, פר' בראשית ג, ז, ד"ה לעניין.